

Paliušytė, Aistė

Artyści i rzemieślnicy na dworze Krzysztofa II Radziwiłła (1585-1640)

Przegląd Historyczny 91/2, 267-273

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

AISTĖ PALIUŠYTĖ
Instytut Historii Litwy
w Wilnie

Artyści i rzemieślnicy na dworze Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640)

Wspieranie sztuki w społeczeństwach tradycyjnych było przede wszystkim obowiązkiem i przywilejem arystokracji. Te tradycję od początków historii Wielkiego Księstwa Litewskiego pielęgnowali jego władcy, następnie zaczęło dorównywać im umacniające się bojarstwo, a szczególnie wyróżniła się magnateria. Ród Radziwiłłów birżańskich, jeden z najpotężniejszych na Litwie, utrzymujący kontakty z arystokracją europejską, nie ignorował rozpowszechnionych w Europie i w kraju różnorodnych symboli władzy i form przepychu. Jednym z nich była sztuka.

Zapotrzebowanie na sztukę reprezentacyjną na dworze Krzysztofa Radziwiłła, księcia birżańskiego, hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego, było dosyć duże. Sztuka niejednokrotnie pomagała wesprzeć cele polityczne księcia¹. W jego zbiorach dzieł sztuki znajdowały się dary władców, a także wpływowych rodzin krajowych. Te dzieła sztuki świadczyły o wysokiej randze właściciela i jego związkach politycznych². Skarbiec Krzysztofa Radziwiłła był jednym z najbogatszych na Litwie. Większość przedmiotów — naczynia, broń, uprzęż końska, klejnoty — miała przeznaczenie reprezentacyjne i użytkowe. Przypuszcza się, że Krzysztof Radziwiłł założył też rodową kunstkamerę³. W większości rezydencji hetmana znajdowały się zbiory obrazów, zgromadził on też kolekcję numizmatyczną. Do kształtowania tych ogromnych zbiorów, a także dekoracji rezydencji reprezentacyjnych potrzeba było wysiłku wielu rzemieślników i artystów.

Dla Krzysztofa Radziwiłła tworzyli królewscy mistrzowie — budowniczy Hanus Mosses, kamieniarz niderlandczyk Filip Walon, mistrz mennicy wileńskiej Hannus Tryl-

---

¹ O tym szerzej A. P a l i u š y t ě, *Dailė Biržų Radvilų dvare XVII a. pirmojoje pusėje*, [w:] *Kultūros istorijos tyrinėjimai* t. IV, Vilnius 1998, s. 12–46.

² W zbiorach dzieł sztuki magnata znajdowały się dary władców państwa, a także takich wpływowych rodzin jak Kiszaków, Lubienieckich, Zbaraskich, Abramowiczów, Tyszkiewiczów i innych. Zbiory Radziwiłłów zdobyły portrety króla Szwecji Gustawa Adolfa, stathoudera Niderlandów Maurycygo Orańskiego, księcia Saksonii Jana Ernesta, książąt Kurlandii, księcia Siedmiogrodu Gabriela Bethlena, cf. AGAD, AR dz. XXVI, nr 45, 64.

³ T. S u l e r z y s k a, *Galerie obrazów i „Gabinety sztuki” Radziwiłłów w XVII w.*, „Biuletyn Historii Sztuki” R. XXIII, 1961, nr 2, s. 93; A. P a l i u š y t ě, *1647 m. Liubčios kunstkamos inventorius*, „Menotyra” 1996, nr 2, s. 44.

ner, rytownicy Wilhelm Hondius, Jacob Willemsz Delff, holender malarz Michiel van Miereveld. Korzystając ze swych więzi z magnaterią Europy Środkowej, książę wraz z synem pośredniczył też w przeniesieniu z Lipska do Gdańska medaliera Sebastiana Dadlera⁴. Do budowy rezydencji i prac zdobniczych hetman zapraszał nieraz mistrzów, którzy pracowali już na dworach innych magnatów, czasami też mniej znanych rzemieślników.

W różny sposób książę Krzysztof dobierał grono artystów dworskich i rzemieślników, różne były także kryteria doboru mistrzów. Istotnym czynnikiem był, prawdopodobnie, profesjonalizm wykonawcy, jednakże czasami decydowała możliwość łatwego pozyskania niezbyt kapryśnego mistrza. W 1633 r. syn Janusz pisał do hetmana Krzysztofa: „Zbroję dałem dla WXM robić na muszkiet, a tego doktora, co je przyprawuje zaciągam, chudy pacholek, wygnaniec jest, rozumem, że nie będzie do zaciągu trudny. Jeśli mu WXM dom jaki z wychowaniem dla dzieci dasz, bardzo temu rad będzie”⁵. Wiara wyznawana przez mistrzów mogła być traktowana jako zaleta przy ich doborze. W grudniu 1628 r. Stanisław Buczyński pisał o złotniku, mieszczańskim grodzieńskim, Januszu Węgrzynie, który chciał się przenieść wraz z rodziną do Słucka: „jest poczciwy człowiek i rzemieślnik dobry, a nade wszystko Ewangelik, — — z których i WXM usługa i miastu ozdoba lepsza będzie”⁶. Osiedlanie rzemieślników w miastach należących do magnata stanowiło część realizowanej przez niego „polityki cywilizacyjnej”⁷. Hetman reglamentował działalność rzemieślników i wywierał wpływ na rozwój rzemiosła w swoich dobrach⁸. Mistrzowie zamieszkali w prywatnych posiadłościach magnata nierzadko pracowali dla niego.

Zasady werbowania rzemieślników do pracy we dworze i sprawowania kontroli nad nimi zależały od ogólnych reguł organizowania dworu i klienteli oraz metod zarządzania dworem. Hetman władał rozległymi posiadłościami w różnych powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego i na Podlasiu, przejął też po swoich przodkach „dwór wędrowny”⁹. Podczas kampanii wojennych, przebywając długo poza rezydencjami, swoje założenia w sprawach sztuki, budownictwa hetman przedstawiał w „Informacjach” i „Pamięciach”. Zatrudnianie rzemieślników czy skupywanie dzieł sztuki polecał swoim dworzanom i osobom zaufanym. W Wilnie zajmowali się tym: Salomon Rysiński, Daniel Naborowski, Florian Wielebut. W 1626 r. Daniel Naborowski namówił malarza Ferdynanda do namalowania emblematów, a negatywnie oceniwszy jego pracę, proponował magnatowi zrezygnować z usług artysty¹⁰. Troskę o rzemieślników i kupowanie dzieł sztuki hetman powierzał również Dawidowi Detelewesowi, cyrulikowi wileńskiemu¹¹. O rzemieślnikach infor-

⁴ A. Więcek, *Sebastian Dadler medalier gdański XVII wieku*, Gdańsk 1962, s. 21.

⁵ AGAD, AR dz. IV, teka 15, koperta 178, nr 56, Janusz Radziwiłł do Krzysztofa Radziwiłła 4 lutego 1633, b.m.

⁶ AGAD, AR dz. V, nr 1584, cz. IV, s. 27–28, Stanisław Buczyński do Krzysztofa Radziwiłła 12 grudnia 1628 ze Słucka.

⁷ O funkcji cywilizacyjnej dworu Krzysztofa Radziwiłła cf. U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” t. XXXVIII, 1994, s. 67.

⁸ Przykłady takiej reglamentacji: „Artykuły cechowe kowalom, słosarzom, łożownikom, miecznikom, kotlarzom, nożownikom, rymarzom”. Krzysztof Radziwiłł ogłosił je w 1634 r. w Kiejdanach, Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (dalej: BUWil.), Oddział rękopisów, f. 4–16432 (A–208); „Porządek bractwa rzemiosła garbarskiego w mieście kiejdańskim”, który potwierdził Krzysztof Radziwiłł w 1628 r., BUWil., f. 4–16311 (A–207).

⁹ O tym szerzej U. Augustyniak, op. cit., s. 63–77.

¹⁰ AGAD, AR dz. V, nr 67, Daniel Naborowski do Krzysztofa Radziwiłła 7 czerwca 1626 z Kojdanowa.

¹¹ W 1638 r. Dawid Detelewes pośredniczył w zamówieniach i kupnie wyrobów z bursztynu u wileńskiego

mował listownie Krzysztofa także Mikołaj Harasimowicz. Stale o pracach budowlanych odbywających się w rezydencji wileńskiej pisał sługa Heliasz Marmokowicz, który również sprawował kontrolę nad pracą rzemieślników. O rzemieślnikach donosili magnatowi różni zarządcy jego dóbr: starosta orański i zabłudowski Maciej Berzeński, starosta birżański Jan Pękalski, starosta słucki Stanisław Buczyński i inni.

Trudno jest ustalić stałość więzi z dworem rzemieślników, którzy pracowali dla Krzysztofa Radziwiłła. W listach wspomina się często, że wykonali dla hetmana jedną lub kilka prac. W marcu 1604 r. Salomon Rysiński pisał z Wilna o srebrnej tabliczce trumiennej zamówionej u wileńskiego złotnika¹². W lipcu 1613 r. donosił on księciu o złotniku, który wykonał na zamówienie kosztowną biżuterię¹³. Florian Wielbut w sierpniu 1609 r. informował z Wilna księcia Krzysztofa o złotniku Michale, który opracował koncerz magnata, także i o mieczniku pracującym dla magnata¹⁴. W 1628 r. w Wilnie pracowali dla hetmana złotnicy Baranowicz, Jan Grekowicz i możliwe, że już wcześniej wspomniany w dokumentach dworskich Michał (nazwisko niewymienione)¹⁵. W lipcu 1629 r. krakowski złotnik Michał Kalas sprzedał Krzysztofowi Radziwiłłowi klejnoty za 2994 zł¹⁶. Wyroby artystyczne Krzysztof Radziwiłł zamawiał i kupował u rzemieślników w różnych miastach kraju lub poza jego granicami.

Zachowały się też dane o artystach i rzemieślnikach, którzy utrzymywali bardziej ścisłe więzi z dworem Radziwiłła, o ich najmowaniu do prac budowlanych i wystroju wnętrz. Historia budowy zamku w Birżach doczekała się poszczególnych publikacji, tymczasem o wileńskiej rezydencji wiemy niewiele¹⁷. W 1621 r. Krzysztof Radziwiłł podpisał umowę z murarzami wileńskimi Henrichem Hancke i Christoffem Seifferdtem na przebudowę drewnianego pałacu w Wilnie¹⁸. W tym samym dokumencie jest mowa o umowie zawartej z cieślą Hanusem Wegnerem¹⁹. Pracował w Wilnie u Radziwiłła również cieśla Wilhelm²⁰. W latach 1627–1628 przydzielone zostały środki na budowę dodatkowych

---

tokarza. W tym samym czasie Detelewes zwerbował malarza, który po świętach miał przybyć do hetmana do Birż (?), cf. AGAD, AR dz. V, nr 3016, s. 37–38, Dawid Detelewes do Krzysztofa Radziwiłła 22 grudnia 1638 z Wilna.

¹² AGAD, AR dz. V, nr 13601, 1.23, Salomon Rysiński do Krzysztofa Radziwiłła 7 marca 1604 z Wilna. Prawdopodobnie Rysiński wspomina tablicę trumienną Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” (1547–1603).

¹³ AGAD, AR dz. V, nr 13601, s. 69–70, Salomon Rysiński do Krzysztofa Radziwiłła 30 lipca 1613 z Wilna.

¹⁴ AGAD, AR dz. V, nr 17271, Florian Wielbut (Wielbuth) do Krzysztofa Radziwiłła 22 sierpnia 1609 z Wilna; idem do tegoż 12 grudnia 1609 z Wilna.

¹⁵ AGAD, AR dz. XVIII, nr 287, s. 1–3, „Spisanie długów, które są winne w mieście wileńskim od X[iążę]cia Je[go] M.[i]ł[os]ci — — w roku 1628”. Nacyjonalny Historyczny Archiw Respubliki Belaruś w Minske (dalej: NGA), f. 694, op. 1, nr 55, k. 149, 152v; „Rozchód pieniędzy — —”, 1627–1628 r. Złotnik o imieniu Michał (lub kilka złotników) figuruje w dokumentach dworskich Krzysztofa Radziwiłła w latach 1609–1630. Od Baranowicza wyroby złotnicze kupione były w latach 1627 i 1628.

¹⁶ NGA, f. 694, op. 1, nr 55, k. 160, „Spisanie rzeczy na X[iążę]cia Je[go] M.[i]ł[os]ci Pana Hetmana Polnego WXL”, 20 lipca 1629.

¹⁷ O zamku w Birżach pisał i podał bibliografię dotyczącą badań tego zamku T. Wasilewski, *Budowa zamku i rezydencji Radziwiłłów w Birżach w latach 1586–1654*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 263–272.

¹⁸ NGA, f. 694, op. 4, nr 2001, k. 33–33v., Umowa była podpisana 16 marca (lub maja?) 1621.

¹⁹ Ibidem, k. 33.

²⁰ AGAD, AR dz. V, nr 9304, s. 1, 3, 15, 27, Heliasz Marmokowicz do Krzysztofa Radziwiłła 26 października 1624 z Wilna; idem do tegoż 25 kwietnia 1625 z Wilna; idem do tegoż 22 maja 1627 z Wilna; idem do tegoż 13 lipca 1627 z Wilna.

budynków gospodarczych w Wilnie i urządzenie wnętrza rezydencji: płacono szklarzowi, garncarzowi, kowalowi, cieślom Syderowi i Matisowi, murarzowi Aleksandrowi i innym, stolarzowi Ludwikowi²¹. W 1620 r. zamówienie namalowania dwóch „Historii” w alkierzu pałacowym złożono malarzowi Janowi Moczulskiemu, także zamówienie na przemalowanie kilkunastu portretów rodziny Radziwiłłów oraz namalowanie nowych portretów magnata i jego żony²².

W pierwszych dziesięcioleciach XVII w. w rezydencji Krzysztofa Radziwiłła w Orli stale pracowali rzemieślnicy²³. Już w 1607 r. w rezydencji znajdowały się zbiory obrazów. W 1607 r. w Orli pracował szklarz i stolarz, który robił ramy do obrazów²⁴. W 1608 r. organiście Hanusowi Leifertowi zapłacono za naprawę pozytywu i innych instrumentów muzycznych²⁵. Z dochodów dworu w Orli płacono w 1610 r. szklarzowi, złotnikowi Samuelowi Rozkowskiemu, organiście²⁶. W latach 1611–1612 na dworze w Orli przebywał malarz²⁷. Z dochodów dworu kupowano potrzebne do pracy materiały. W 1613 r. malarz otrzymał wynagrodzenie za poprawienie malowideł w „malowanym domu”, a w 1614 r. za malowanie w „domu drzewianym”²⁸. W 1614 r. w Orli pracował murarz Jakub²⁹. Naprawiany był murowany budynek. W tym samym roku budowano kościół w Orli, gdzie pracował cieśla Marcin opłacany przez Radziwiłła. W 1616 r. dla Orli projektował królewski budowniczy Hanus Mosses³⁰.

Czasami rzemieślnicy wysyłani byli z jednej rezydencji do drugiej. W listopadzie 1627 r. w liście ze Słucka do Radziwiłła Stanisław Buczyński pisał, że wysłał do hetmana ślusarzy, wśród nich również Jana, którego książę nie zna, a który to robił mu szkatuły³¹. W latach 1629–1630 między Zabłudowiem i Kiejdanami migrował murarz Jan i szykowano się do wysłania cieśli Pawła³². Do dworu należał miecznik Dymitrzek więziony w Kiejdanach za zabicie innego miecznika³³. Jednakże więzi większości rzemieślników z dworem Radziwiłła nie były długotrwałe i kończyły się wraz z zakończeniem prac budowlanych czy wystroju wnętrza. Z rozpoczęciem nowej budowy szukano nowych mistrzów.

²¹ NGA, f. 694, op. 4, nr 55, k. 149–153, Rozchód pieniędzy za 1627–1628 r.

²² NGA, f. 694, op. 1, nr 2001, k. 7, 8; 25 stycznia 1620 spisano w Wilnie „Postanowienie X[iążę]cia Je[go] Mi[ł]ośc[ci] Pana Hetmana Polne[go] z Janem Moczulskim malarzem”.

²³ NGA, f. 694, op. 7, nr 398, k. 49–97v., Rozchód pieniędzy z majątności orleńskiej za r. 1607–1614.

²⁴ Ibidem, k. 50v–54.

²⁵ Ibidem, k. 27.

²⁶ Ibidem, k. 89, 89v.

²⁷ Ibidem, k. 82–84, 92, 96.

²⁸ Ibidem, k. 72, 75.

²⁹ Ibidem, k. 14, 71.

³⁰ AGAD, AR dz. V, nr 10065, Hanus Mosses do Krzysztofa Radziwiłła 14 sierpnia 1616 z Grodna.

³¹ AGAD, AR dz. V, nr 1584, cz. IV, s. 99, Stanisław Buczyński do Krzysztofa Radziwiłła 11 listopada 1627 ze Słucka.

³² AGAD, AR dz. V, nr 637, cz. III, s. 18, 32, 50, Maciej Berzeński do Krzysztofa Radziwiłła 30 kwietnia 1628 z Zabłudowia; idem do tegoż 11 marca 1630 z Zabłudowa; idem do tegoż 1 maja 1630 z Zabłudowa. Murarz Jan i cieśla Paweł pracowali u Krzysztofa Radziwiłła przynajmniej kilka lat, jednakże za tę pracę nie otrzymali jurgieltu, cf. ibidem, s. 42. Maciej Berzeński do Krzysztofa Radziwiłła 30 października 1628 z Zabłudowa.

³³ AGAD, AR dz. V, nr 1584, cz. IV, s. 106, Stanisław Buczyński do Krzysztofa Radziwiłła 1 listopada 1627 ze Słucka. Z 1629 r. pochodzi wzmianka o mieczniku Dmitrze, któremu były wydzielone pieniądze na podróż do księcia (ibidem, s. 7).

Nie wszyscy rzemieślnicy mieszkali w posiadłościach należących do Radziwiłła, ale czasami otrzymywali wynagrodzenie z dochodów dworu. Złotnikowi z Bielska Samuelowi Rozkowskiemu w 1610 i 1611 r. płacono z dochodów z Orli³⁴. Zwykle ściślejsze więzi utrzymywano z rzemieślnikami, których usług dwór potrzebował stale. W spisie dworzan z 1632 r. pobierających wynagrodzenie, znajdowali się dwaj kowale, stelmach i rymarz³⁵. We dworze pracowali także stolarze. W latach 1630–1631 pracował u Krzysztofa Radziwiłła stolarz Dawid wraz ze swoim czeladnikiem³⁶. Stolarz Matys zgodnie z umową miał otrzymać w ciągu roku wynagrodzenie w wysokości 400 zł, utrzymując za nie czeladnika i ucznia. Mistrz powinien był mieszkać we dworze, miał zapewnione wyżywienie i materiały potrzebne do pracy. Prace poza dworem miał prawo wykonywać wyłącznie w tym wypadku, jeśli nie miał zleceń na dworze — „miasto próżnowania”. Stolarz nie mógł przeciągać prac na dworze ani używać materiałów na obce zlecenia³⁷. W styczniu 1610 r. Krzysztof Radziwiłł zobowiązał się płacić swemu malarzowi Molcherowi Funhakowskiemu 80 zł rocznie, żywić wraz z uczniem i część wynagrodzenia wypłacać w produktach dworskich³⁸.

Dane o organizacji pracowni rzemieślniczych i artystycznych na dworach Radziwiłłów są skąpe. W umowach z mistrzami na wykonanie prac tylko czasami spotyka się wzmianki o pracowniach mistrzów. W 1621 r. kamieniarz królewski Jan Filip Walon, który miał za zadanie wykonać marmurowe nagrobki rodziny Radziwiłłów w Dubinkach, zobowiązał się sprowadzić marmur z Wilna, a zaprojektowane pomniki wykonać mieli przysłani przez niego czeladnicy³⁹. Niemałe pracownie rzemieślnicze były założone w czasie budowy rezydencji magnata w Birżach, Wilnie i Orli. Murarz wileński Henrych Handle, który w 1621 r. zobowiązał się przesklepić kościół w Dubinkach, miał przybyć wraz ze swoimi czeladnikami, a sześciu robotników powinien był zatrudnić zleceniodawca⁴⁰. Takie pracownie mogły stać się miejscem zawodowego kształcenia rzemieślników miejskich. Stolarz Matys według pisma Krzysztofa Radziwiłła, spisane w Delatyczach, zobowiązał się „na rzecz miasta” nauczyć fachu ucznia wyznaczonego przez księcia⁴¹.

Przy budowie pałacu w Birżach, kościołów w Zabłudowie i Kiejdanach na początku XVII w. stosowane były postępowe metody organizacji pracy. Cały proces budowy nie

³⁴ NGA, f. 694, op. 7, nr 398, k. 19, 19v, 118, 120, Rozchód pieniędzy z majątności orleńskiej za r. 1607–1614. Za pracę zapłacono pieniądze temu złotnikowi i w 1616 r., f. AGAD, AR dz. V, nr 637, cz. I, s. 26, Maciej Bierzeński do Krzysztofa Radziwiłła 14 listopada 1616 z Orli.

³⁵ H. W i s n e r, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, „Zapiski Historyczne” t. LXII, 1997, z. 4, s. 33.

³⁶ AGAD, AR dz. V, nr 9304, s. 78, Heliasz Marmokowicz do Krzysztofa Radziwiłła 21 sierpnia 1630 z Lubcza. Pracował Dawid u Krzysztofa Radziwiłła jeszcze i w 1631 r., cf. ibidem, s. 93. Heliasz Marmokowicz do Krzysztofa Radziwiłła 12 października 1631 z Lubcza.

³⁷ NGA, f. 694, op. 7, nr 764, k. 24, Pismo Krzysztofa Radziwiłła o przyjęciu stolarza nadwornego spisane 28 marca 1620 (1630?) w Delatyczach.

³⁸ NGA, f. 694, op. 7, nr 484, k. 1, „Postanowienie” Krzysztofa Radziwiłła dotyczące Molchera Funhakowskiego spisane 18 stycznia 1610 w Popielu.

³⁹ NGA, f. 694, op. 4, nr 2001, k. 11, 12, Umowa z kamieniarzem Janem Filipem Walonem zawarta 4 kwietnia 1621 w Wilnie.

⁴⁰ NGA, f. 694, op. 4, nr 2001, k. 13, 14, 35, Umowa z Henrykiem Handlem zawarta 4 marca 1621 w Wilnie; także pismo Krzysztofa Radziwiłła potwierdzające umowę.

⁴¹ NGA, f. 694, op. 7, nr 764, k. 24, Pismo Krzysztofa Radziwiłła o przyjęciu stolarza nadwornego, spisane 28 marca 1620 (lub 1630?) w Delatyczach.

koncentrował się w rękach jednego mistrza cechowego, jak to było przyjęte wśród biedniejszego i mniej wybrednego bojarstwa, lecz podzielony był pomiędzy autora projektu, wykonawcę prac i rzemieślników.

Wpływ zleceniodawcy na proces powstania dzieła sztuki wyrażały jego „Informacje”, „Pamięci”, oraz „Postanowienia”. Sprawowanie kontroli nad rzemieślnikami często było kilkuschczeblowe. Bezpośrednio podlegali oni dworzanom księcia Krzysztofa, nadzorcom prac. Jednakże rola samego zleceniodawcy, szczególnie w przypadku ważnych obiektów reprezentacyjnych, była niezmiernie duża. Jedną z najważniejszych rzeczy potwierdzających wpływ zleceniodawcy były „abrysy”, uprawomocnione w kontraktach. „Abrysy” często były przedstawiane przez zleceniodawcę, a jeśli przez mistrza, musiały być zatwierdzone przez magnata. W 1616 r. budowniczy Hanus Mosses prosił księcia Krzysztofa o zatwierdzenie wzorca sklepień budowli⁴². W lutym 1630 r. Stanisław Kurosz pisał w liście do księcia Krzysztofa, że nadzorca budowy kościoła w Orli, Marcin Oborski, prosił o nadesłanie wykresów budowli⁴³. W 1630 r. w trakcie budowy kościoła w Kiejdanach Krzysztof Radziwiłł żądał od Macieja Berzeńskiego modelu kościoła, tj. wykresów przekroju fundamentów i elewacji, które gdzieś się zapodziały pomiędzy rzemieślnikami Zabłudowa i Kiejdan⁴⁴. W 1636 r. wysłano do hetmana „wizerunek” „Domu wielkiego” w Zabłudowie, żeby książę wprowadził do niego poprawki „według upodobania swego”⁴⁵. Szkice i wzory używane były również w pracach dekoratorskich oraz urządzaniu wnętrz budowli. W 1621 r. Jan Moczulski miał namalować „Historie” w pałacu wileńskim według przedstawionych przez zleceniodawcę wzorów⁴⁶. W umowie z Janem Filipem Walonem z 1621 r. podkreślano, że nagrobki Radziwiłłów w Dubinkach muszą być wykonane według przedstawionych przez mistrza „wizerunków drewnianych i papierowych”. Ich należało przestrzegać⁴⁷. W 1640 r. projekt malowideł w zamku w Birżach przygotował malarz wileński według opracowanych przez Jan Mierzeńskiego, książęcego pisarza kancelaryjnego, opisów wypraw Radziwiłłów⁴⁸. Według zatwierdzonych przez zleceniodawcę wzorów pracować musiał malarz w Birżach. W marcu 1640 r. poprzez starostę Jana Pękalskiego pisał z Birż do Krzysztofa Radziwiłła: „Malarz — — bez inwentiej tęskni bardzo, już w tym pokoju narożnym, gdzie komin, wszystko płótno wyciągnął i grunt na nim nałożył, tylko nie ma na rogi wizerunków, bez których nie może zacząć środka malować, aż przy tym i te narożne wizerunki będą, żeby wiedział, jako malowanie do wszystkiego stropu założyć. Uniżenie tedy proszę o te wizerunki, gdyż mam wielkie dokuczenia od niego i tego malarza, co zaciągał, a dobry jest do conterfektów, ledwie zatrzymać”⁴⁹.

⁴² AGAD, AR dz. V, nr 10065, Hanus Mosses do Krzysztofa Radziwiłła 14 sierpnia 1616 z Grodna.

⁴³ AGAD, AR dz. V, nr 8080, s. 439, Stanisław Kurosz do Krzysztofa Radziwiłła 9 grudnia 1630 z Orli.

⁴⁴ AGAD, AR dz. V, nr 637, cz. IV, s. 38, Maciej Berzeński do Krzysztofa Radziwiłła 6 lipca 1630 z Zabłudowa.

⁴⁵ AGAD, AR dz. V, nr 637, cz. V, s. 40, Maciej Berzeński do Krzysztofa Radziwiłła 26 sierpnia 1636 z Zabłudowa.

⁴⁶ NGA, f. 694, op. 1, nr 2001, k. 7, 8, „Postanowienie” Krzysztofa Radziwiłła spisane 25 stycznia 1620 w Wilnie.

⁴⁷ NGA, f. 694, op. 1, nr 2001, k. 11, 12, Kontrakt („Intercyza”) Krzysztofa Radziwiłła z Janem Filipem Walonem.

⁴⁸ T. Wasilewski, op. cit., s. 268.

⁴⁹ AGAD, AR dz. V, nr 11557, s. 138, Jan Pękalski do Krzysztofa Radziwiłła 24 marca 1640 z Popiela.

Książę najczęściej zapraszał mistrzów do wykonania konkretnego obiektu; zawierano z nimi krótkotrwałe kontrakty. Była to typowa i najpopularniejsza forma zamawiania dzieł sztuki na Litwie w XVII w. Obok stosowanych na dworze Krzysztofa Radziwiłła jednorazowych zamówień zawiązały się też bardziej stałe więzi pomiędzy rzemieślnikami i artystami a dworem. Ścisłejsze więzi z dworem utrzymywali rzemieślnicy, których usług dwór potrzebował stale — np. stolarze, cieśle, kowale. Jednakże dłuższe kontakty z dworem artystów, jak np. malarzy, świadczyły o wysokiej randze księcia Krzysztofa, co na początku XVII w. właściwe było głównie magnaterii. Drobiazgowość informacji i szczegółowe wskazówki udzielane wykonawcom potwierdzają tradycyjny typ stosunków pomiędzy mecenasem a wykonawcą. W Europie nowożytnej zauważalne były już tendencje do zmniejszania się wpływowi zleceniodawcy na decyzje artystów⁵⁰. Wyraźna zależność wykonawcy na dworze Krzysztofa Radziwiłła miała ważny wpływ również na proces twórczy, który był pod silną kontrolą zleceniodawcy. Grono mistrzów pracujących dla Radziwiłła było szerokie, a ich pochodzenie bardzo różnorodne. Zapraszając mistrzów, hetman najczęściej kierował się kryterium profesjonalizmu. Za zaletę, ale nie za konieczność, magnat uważał przynależność wykonawcy do kościoła ewangelicko-reformowanego. Metody organizacji pracy rzemieślników stosowane przez Krzysztofa II Radziwiłła, w kontekście Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII w., były postępowe.

Cele reprezentacyjne i praktyczne Krzysztofa Radziwiłła sprzyjały zapotrzebowaniu na dzieła sztuki. Giętkość zasad werbowania wykonawców i różnorodność motywacyjna pozwoliły na przedostawanie się na dwór hetmana różnorodnych tendencji w sztuce. Ambicje i ranga pozwoliły zapraszać najlepszych mistrzów, którzy pracowali dla władców, zamawiać dzieła sztuki u zagranicznych mistrzów. Choć na dworze hetmana mogli się wykazać też i rzemieślnicy, których dzieła miały skromniejszą wartość artystyczną. Niemniej skala prac wykonanych w jego rezydencjach, a i liczba pracujących tu mistrzów była względnie duża. Dwór hetmana odegrał wtedy znaczącą rolę w aktywizacji twórczości artystycznej i działalności rzemieślniczej w Wielkim Księstwie Litewskim.

---

⁵⁰ O zmianach stosunków pomiędzy mecenasami a artystami w Europie nowożytnej cf. R. and M. Wittkower, *Born under Saturn: The Character and Conduct of Artists: A Documented History from Antiquity to French Revolution*, New York–London 1969, s. 17–41.

Wiesław Caban — The Fate of Soldiers of the November Uprising Drafted into the Tsarist Army

In the wake of the defeat of the November Uprising (1831) a considerable number of insurgents were compulsorily drafted into the Russian army, contrary to an amnesty proclaimed by Tsar Nicholas I; some of them were forced to fight against the opponents of Russia in the Caucasus and Siberia. The article compares contradictory sources concerning the titular issue. By basing himself on, i. a. material obtained from Russian archives, the author proved that the campaign encompassed slightly more than 20 000 former insurgents and thus much less than was assumed in older literature on the subject. The reason lay in, i. a. the opinion expressed by Field Marshal Ivan Paskievitch, the Governor of the Kingdom of Poland, who feared the negative impact of Polish recruits upon Russian soldiers.

Krzysztof Madej — The Transformation of the Structures and Tasks of Housing Cooperatives in 1956–1965

The author considers the changes which occurred within the housing cooperative movement in Poland as well as its connections with organs of the state authorities, from the recreation of the movement after the collapse of the Stalinist regime to the disappearance of its autonomy due to a consolidation of the power wielded by the Władysław Gomułka team. The article indicates consecutive phases in the waning of the cooperative movement: the domination of cooperatives by persons associated with the authorities (primarily members of the communist party) and the centralisation of cooperatives modelled on organs of state administration. The source basis of the study is composed of acts from the Central Union of Residential Building Cooperatives, kept in the Archive of New Acts in Warsaw.

MATERIALS

Aiste Paliušytė — Artists and Craftsmen at the Court of Krzysztof II Radziwiłł (1586–1640)

The author lists artists and craftsmen employed by Krzysztof II Radziwiłł and known from assorted sources. She indicates the relatively large number of commissions made by the magnate, linked with his high social and financial rank, and the practice of inviting artists from abroad. Both the artists and the craftsmen were employed for the execution of concrete tasks, and not a single one was financed by Radziwiłł on a permanent basis. Emphasis is placed on the fact that the employees worked according to the rather rigid directives of their patron and did not enjoy unhampered creative liberty.

DISCUSSIONS

Marian Wojciechowski — A New Pobóg? (on the margin of Mirosław Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945* [*Relations among Polish Political and Military Exiles in France and Great Britain 1939–1945*], Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, 456 pp.)

REVIEWS

LETTERS TO THE EDITORS

CONTENTS